

Csiky Balázs
**Trianon kérdésköre Kosztolányi Dezső
életművében***

I.

AKÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI Magyarország közgondolkodásában állandóan jelen lévő és meghatározó téma volt a történelmi Magyarország széthullása, a trianoni békeszerződés és annak revíziója. Maga a fennálló rendszer tudatosan tartotta ébren a kérdést, és a propaganda az emberek mindennapi életét is áthatotta. A második világháború után azonban ezek a kérdések tabutémákká váltak, így teljes körű feldolgozásuk még várat magára. Az elmúlt évtizedek leegyszerűsítései máig befolyásolják a témáról való gondolkodást, így például téves az az elképzelés, hogy a két világháború közötti korszakban a meghatározó politikusok kizárólag a teljes vagy integrális revízió álláspontját képviselték volna, ahogy ezt a magyar politikai gondolkodással Trianon szempontjából foglalkozó tanulmánygyűjtemény kimutatta.¹ Ugyanakkor a korszak jelentős értelmiségi személyiségeinek, így íróinak és publicistáinak a történelmi Magyarország széthullásával kapcsolatos kérdésekre adott válaszaival még nem foglalkozott a szakirodalom. Kosztolányi Dezső ebbe a körbe tartozott. Dolgozatomban elsősorban publicisztikája alapján kívánom rekonstruálni válaszait, hiszen ebben a műfajban jelennek meg leginkább a közéleti, politikai témák, de háttéranyagként bevonom a vizsgálatba az 1919–20-ban született verseket, egy elbeszélést és egyes magánleveleket is.

Kosztolányi újságcikkeiből már életében jelentetett meg válogatásokat.² Publicisztikájának két legfontosabb kiadása azonban halála után látott napvilágot. Az elsőt az 1940-es években Illyés Gyula rendezte sajtó alá,

* A Szerző tanulmányával a 2001-ben Szegeden megrendezett OTDK Humán Szekciójában harmadik helyezést ért el. Témavezetője Dr. Romsics Ignác egyetemi tanár volt.

1 ROMSICS, 1998. 8. skk.

2 KOSZTOLÁNYI, 1916., KOSZTOLÁNYI, 1927., KOSZTOLÁNYI, 1929., KOSZTOLÁNYI, 1930. KOSZTOLÁNYI, 1934.

11 tematikus kötetben.³ A második az 1970-es években jelent meg Réz Pál gondozásában, ebben tematikus kötetek⁴ mellett hat kronologikus rendezőelvtű kötet látott napvilágot.⁵ Az utóbbi válogatásból az akkori politikai viszonyoknak megfelelően éppen minket érdeklő, Trianonhoz kapcsolódó írások maradtak ki,⁶ addig publikálatlan cikkekkkel viszont gyarapodott a válogatás.

Kosztolányinak a politikához való viszonya alapvető kérdés publicisztikai tevékenységének tárgyalásakor, hiszen a dolgozatomban vizsgált, Trianonnal kapcsolatos kérdések politikai kérdések is. Rónay László apolitikusnak mondja Kosztolányit, azt állítja, hogy még 1919-ben is kívülálló maradt.⁷ Maga az író egy 1933-as cikkében így nyilatkozik: „*Irigylen azokat a vakbuzgó lelkeket, akik egyetlen politikai istent imádnak s az élet szövevényes kérdésére mindig határozott választ tudnak adni. Ezek a boldog önállatók... (...) Hajdan, a társadalmak régi szervezetlenségében a költő még politizálhatott. De az élet azóta átalakult, s a költő területe megszőkülte arra, ami igazán költészet. (...) A politikai költő jóslatai általánosak, homályosak, dodonaiak. Többnyire arra figyelmeztet bennünket, hogy vigyázzunk, végül minden rosszul fog végződni. Ezek a jóslatok be is válnak. Az élet általában rosszul végződik. Ha egy csecsemő bölcsője fölé hajolva, megjósolom az anyjának, hogy vigyázzon, fia rossz véget fog élni, akár egy év múlva, akár kilencvenöt év múlva, akkor aligha csatlakozom. De azért nem nevezem magam »vates«-nek.*”⁸ Kosztolányi tehát úgy gondolta, hogy a politizálás nem a költő feladata, és ha a költő mégis erre a területre téved, csak általánosságokat, közhelyeket tud megfogalmazni. Kiss Ferenc azonban felhívja a figyelmet arra, hogy bár Kosztolányi a kis dolgok, a hétköznapok krónikásának tartotta magát, újságíróként, aki közíró is, nem vonhatta ki magát a politizálásból. Ki akart térni előle, ugyanakkor vonzotta a közvé-

3 Kosztolányi Dezső Hátrahagyott Művei Sorozat: KOSZTOLÁNYI, 1940a, KOSZTOLÁNYI, 1940b, KOSZTOLÁNYI, 1940c, KOSZTOLÁNYI, 1941., KOSZTOLÁNYI, 1942., KOSZTOLÁNYI, 1940d, KOSZTOLÁNYI, 1943a, KOSZTOLÁNYI, 1943b, KOSZTOLÁNYI, 1943c, KOSZTOLÁNYI, 1947., KOSZTOLÁNYI, 1948.

4 KOSZTOLÁNYI, 1977., KOSZTOLÁNYI, 1979., KOSZTOLÁNYI, 1987.

5 Az 1904–1913 közötti írások: KOSZTOLÁNYI, 1969., 1914–1920 közöttiek: KOSZTOLÁNYI, 1970., 1920–1927 közöttiek: KOSZTOLÁNYI, 1972., 1928–1932 közöttiek: KOSZTOLÁNYI, 1973., 1933–1936 közöttiek: KOSZTOLÁNYI, 1974.

6 Olyan írások, amelyek nyíltan utalnak a revízióra. Például az Illyés Gyula által sajtó alá rendezett *Ákom-bákom* kötetben a *Kis naplóm* rovat cikkei között több olyan is szerepel, amely az 1972-es *Hattyú* című kötetből kimaradt. (KOSZTOLÁNYI, 1943b. 11, 13.)

7 RÓNAY, 1977. 90. skk.

8 KOSZTOLÁNYI, 1933. 6.

lemény alakításának lehetősége, a sajtóban való állandó jelenlét.⁹ Önmagát apolitikusnak mondta, azonban írásaival állást foglalt politikai kérdésekben is.

Bár a szakirodalom még nem dolgozta fel Trianon kérdéskörét az író publicisztikájában, Kiss Ferenc 1979-es, tehát a rendszerváltás előtt megjelent monográfiájában néhány mondatban említi a kérdést és egyúttal minősíti is a *Pesti Hírlap*ban megjelent, Trianonnal foglalkozó cikkeket: „A lap leghangosabban képviselt ügyét, a terület-revíziót Kosztolányi sem érezte magától idegennek. Káderben ezen a téren nem volt ugyan hiány, (...) de olyan szerzővel, aki a hétköznapi élet semleges dolgaiban szinte önkéntelenül érte tetten a trianoni rendezés szomorú konzekvenciáit, mint apró jegyzeteiben Kosztolányi, s olyan riporterrel, aki a revízió szószólójává szegődött Lord Rothermere-t, a *Daily Mail* nagyhatalmú tulajdonosát egyszerre tudja emberi és magyarbarát mivoltában, tárgyilagosan és meghatottan bemutatni (...) kevés lap dicsekedhetett.”¹⁰ A *Vérző Magyarország* című antológiáról, melyről alább részletesen lesz még szó, összességében szintén pozitívan nyilatkozik Kiss Ferenc: „Az antológia koncepciójának is ez a lényege: bizonyítani, hogy az ország trianoni feldarabolása képtelenség. S ezt a célt jóval hatásosabban, színvonalasabban szolgálja, mint az irredenta célzatú kiadványok túlnyomó többsége. Nem törekszik arra, hogy minden írásában jelen legyen a politikai célzat. (...) A könyv (...) kivételes produkciója a kurzus-sajtónak. Annyi nagyság és annyi tehetség szerepel benne, olyan ügyesen van megszerkesztve, hogy az idegeneket is megnyerhesse. Ilyen erőket összefogni Kosztolányin kívül másnak aligha sikerülhetett volna, később már nem is sikerült.”¹¹

A kérdéstről a rendszerváltás után már nyíltan lehetett írni. Pomogáts Béla publikált is a *Hitelben* egy cikket, amely Kosztolányi Trianonnal kapcsolatos felfogásáról szól.¹² A cikkben azonban csak az 1919–20-ban írt verseket és az *Égi jogász* című novellát veszi sorra, főként irodalmi szempontból elemezve azokat, megállapítva, hogy Kosztolányi ekkor született költeményei a népi hagyományokhoz közeledtek, a népdalok, a népi siratók hangját idézik fel. A költő olyan hangon szólal meg, amely mindenki számára érthető, amelyet a legszélesebb közönség is magáénak érezhet, hiszen az egész magyarságot érintő történelmi megrázkódtatásról ír. Ebben a „hagyományos-népies” előadásmódban született az *Égi jogász* című elbeszélés is.¹³ Pomogáts sem elemzi azonban Kosztolányi publicisztikai írásait és ez-

9 Kiss, 1979. 303–304.

10 Kiss 1979. 306–307.

11 Uo. 93–94.

12 POMOGÁTS, 1995. 57–61.

13 Uo. 60.

zel mintegy különválasztja az író, a költő és a közíró, az újságíró tevékenységét, holott éppen az 1919–20-ban született írásoknál a vers, a novella és a publicisztika együttes elemzése gyümölcsöző lehet, a mögöttük meghúzódó azonos gondolatkör miatt.

II.

Kosztolányit a történelmi Magyarország széthullása személyes sorsában is érintette. 1918 novemberében szülővárosát, Szabadkát szerb csapatok szállták meg. Az író reakcióját feleségének sokat idézett visszaemlékezéséből ismerjük: „Az első halálos csapás most érte. Napokig nem mozdul ki a házból, égő arccal mered maga elé. Nem akarja hinni, nem akar belenyugodni. Kétségbeesve lázadozik. Fuldoklik a fájdalomtól. Ezekben a napokban új háborúról beszél, és azt mondja, abban ő is részt vesz. Arról ábrándozik, hogy a felszabadító sereg élén elsőül vonul szülővárosába. Kiszínezi ennek a bevonulásnak minden részletét. Majd elcsügged, és az írói egyesületben azt indítványozza, hogy egyetemesen tiltakozzanak, és szólítsák fel Európa valamennyi íróját Magyarország érdekében. Indítványát azonban nem tartják időszerűnek és cébravezetőnek. Ez a tiltakozás akkor elmaradt s ő többet nem vesz részt az írói egyesület tanácskozásán. Megírja a Magyar költők sikolya Európa költőihez című költeményét.”¹⁴ Kosztolányiné visszaemlékezése a férjéről szóló életrajzi regényben szerepel, így a műfajból adódóan erős kritikával kell kezelni, azonban rávilágít Kosztolányi akkori hangulatára. Az írókat szinte fizikailag is megviselték az események és kétségbeesetten próbált valamit tenni ellenük.

A következő tragédiát Kosztolányi számára Csáth Géza halála jelentette. Csáth, azaz Brenner József az unokatestvére volt, 1919 szeptemberében át akart szökni magyar területre, de a jugoszláv katonák elfogták, és halálos morfiomadagot adott be magának. Halálát Kosztolányi összefüggésbe hozta a szülőföld idegen megszállásával.¹⁵ Ekkor írt versében azt fogalmazza meg, hogy Csáth Géza, de maga a költő is, idegenné lett saját hazájában, ahol a számukra foglalkozásuk, hivatásuk miatt is legfontosabb anyanyelv helyett egy másik nyelven kell beszélni: „Most a palicsi tó úgy fénylik, mint az ólom / és a beléndeken s a vad farkasbogyókon / alszik az éj. // Ah, jól siess. Szíved még egyszer megszakad tán, / ha hosszan bolygasz a cirillbetűs Szabadkán / s nem értenek. // És úznak majd tovább idegen, bús hazádban, / zsákutcán és kö-

14 KOSZTOLÁNYINÉ, 1990. 193.

15 Uo. 206.

zön, idegen és hazátlan / kísértet.”¹⁶ Hasonló gondolatok találhatók *A magyar romokon* című versében: „Jaj, régi kertünk? / Jaj, versek álma? / Jaj, drága fajtám? / Jaj, bús vidékem? / (...) Jaj, hol az arcom? / Jaj, hol a múltam? / Jaj, hol az ágyam? / Jaj, hol a sírom?”¹⁷ Szülőföldjének idegen megszállásával úgy érzi, mintha kitörölték volna a múltját, így nemcsak otthontalanná, hazátalanná, de egyben gyökértelessé is vált. A *Magyar költők sikolya Európa költőihez 1919-ben* című versében pedig így fogalmaz: „Oly mélyre estünk, hogy nem hullhatunk már, / nincs is magas és nincs számunkra mély. / Anyánk nyelvén sikoltunk a világhoz, / mi lesz szívünkkel és mi lesz szavunkkal, / ha jó az éj? // (...) A versünk is már csak segélysikoltás, / mely ki se hat a tűzön-poklon át, / mint gyöngye csecsemőé, kit megölnék / és mint a szüzé, akit meggyaláznak / a katonák.”¹⁸ A magyarság itt ártatlan áldozatként jelenik meg, aki csak elszenvedti a rosszat, de nem felelős annak bekövetkeztéért, sőt nem is lehet hatással rá. Ez a vers is felhívja a figyelmet arra a problémára, hogy a magyar társadalom legnagyobb részét felkészületlenül érte a történelmi Magyarország széthullása, pedig a magyar vezetés politikája is csökkentette a nemzetiségekkel való megegyezés lehetőségeit és így előrevetíthette a későbbi történeteket. A *Rapszódia* című versben (1920) az jelenik meg, hogy Magyarországtól független, nagyhatalmi döntés következménye a területelcsatolás, amelyben ráadásul a nagyhatalmak teljesen figyelmen kívül hagyták a magyarság érdekeit: „Így végezték bús hatalmak, / olcsó víz a magyar harmat, / sárba hull. // Mit bánják ők? Nevetnek ők”¹⁹ Az *Ima harc előtt* című versben²⁰ egy újabb gondolat jelenik meg: „A sorsomat adtam agyarnak, / fognak, körömnök és tusának, / s mindent a földgömb koldusának, / a vak mártírnak, a magyarnak. // Ó az Apa, a mondhatatlan, / a Nemző, aki sír a földön, / és most mit kaptam tőle kölcsön, / az életem is visszaadtam. // (...) Nyirettyűjük mások rikassák, / úri szalonba, úri bálon, / én titkos arcod látva látom, / fajom, mert föld vagy, vér, igazság.”²¹ Ezek a sorok mintegy azonosítanak egy nemzetet és egy területet, a nemzet fogalmából a területi együvé tartozást emelik ki. Eszerint a magyarság fogalmához, értelmezéséhez hozzátartozik, hogy egy bizonyos területen él nemzedékek óta, amelyhez joga van, illetve éppen azáltal van joga hozzá, hogy a lényegéhez tartozik, önazonosságának része ez a terület.

16 KOSZTOLÁNYI, 1997. 287. *Csáth Gézának* című vers

17 KOSZTOLÁNYI, 1997. 303.

18 KOSZTOLÁNYI, 1997. 311.

19 Uo. 313.

20 Megjelent: Új Nemzedék 1919. október 19., 1.

21 KOSZTOLÁNYI, 1997. 313–314. (Kiemelés tőlem – Cs. B.).

Kosztolányi életében az 1918–19-es évek politikai szempontból is zűrzavarosak voltak, amit a szakirodalom ki szokott emelni, nem bocsátva meg az írónak politikai pálfordulását. Kosztolányi 1918-ban üdvözölte a polgári forradalmat, később tagja lett a Vörösmarty Akadémiának és a Marx fordítását intéző bizottságnak, valamint írása szerepelt *A diadalmas forradalom könyve* című antológiában. Jelen volt a Tanácsköztársaság irodalmi életében, de nem töltött be fontos pozíciókat, és a Tanácsköztársaság vezetésével való viszonya kezdettől nem volt felhőtlen, amit a szakirodalom annak tulajdonít, hogy az író ekkor a *Pesti Napló* munkatársa és Hatvany Lajoshoz állt közel. A proletárdiktatúra sajtója névtelenül, „nacionalista uszítás” címén éppen amiatt a cikke miatt támadta meg Kosztolányit, amelyben az ellen tiltakozik, hogy Nyugat-Magyarországot Ausztria delegátusa, Beer úr képviselje a párizsi tárgyalásokon, pedig ennek a területnek az elszakítását a proletárdiktatúra vezetői is elutasították.²² Ez után a támadás után már csak néhány cikket publikált a *Pesti Napló*-ban és hamarosan az *Új Nemzedék* című, Milotay István által szerkesztett szélsőjobboldali lap munkatársa lett, sőt annak hírhedt *Pardon* rovatát szerkesztette és írta Kádár Lehelrel és Lendvai Istvánnal együtt.²³ Ezt a változást és az *Új Nemzedék*-nél vállalt állást egyes irodalomtörténészek nem tudták neki megbocsátani.²⁴ Kosztolányi szerkesztésében 1919. október 1-jén jelent meg az első *Pardon*. A *Pardon* rovat cikkei nincsenek aláírással ellátva, így nem tudjuk, hogy Kosztolányi, Kádár Lehel vagy Lendvai István írta-e őket. Emiatt az elemzésből ezeket a cikkeket ki kellett hagynom. Kosztolányinak ebben az időben vallott álláspontjáról azonban tájékozódhatunk abból az interjúból, amely az *Új Nemzedék*-ben jelent meg *Magyar írók karácsonyi álma* címmel.²⁵ Ebben az interjú készítője nyolc magyar íróat kérdezett. Kérdésfeltevésével már irányította is a válaszokat: „A fenyőfás szent este boldogsága talán csak a múlt emléke, öröm vegyül a gyermekkorból visszaidézett örömbé, csapzott szárnyú, tépett tollú, bús madár lett a büszke Turul. Hazánk teste szertetéppve, dögmadarak vijjogják be kívül-belül a magyar rónára kupolázó szürke eget. Mégis keressük az álmot, mely reményt csal az éjbe. Talán ha mi nem álmodunk ilyen álmot, költőink és íróink szebb álmot szőnek karácsony éjjelén?”²⁶ Babits Mihály kitért a válasz elől, Herczeg

22 A cikk megjelent: *Pesti Napló* 1919. május 8.

23 Kiss, 1979. 80–89.

24 „Vörösmarty azonban megbomlott idegrendszerével sem lett Bach-huszár, míg Kosztolányi a kommün megdöntése után az *Új Nemzedék* munkatársául szegődött, s Lendvai Istvánnal együtt írta a hírhedt *Pardon* rovatnak.” (RÓNAY, 1977. 92.)

25 M. V. 1919. 1–2.

26 Uo. 1.

Ferencet nem tudta utolérni a cikkíró, így korábbi beszélgetéseiből szerkesztette meg Herczeg álláspontját, miszerint nincs még veszve Magyarország, a lengyelek még rosszabb helyzetben voltak, mint mi, de talpra álltak, mert megmentette őket az egységes kultúra. A magyarságnak is ez az egyetlen lehetősége. Lendvai István a régi határokat álmódja, Európa barátságát, jólétet, álma a zsidóság kivándorlása Verecke híres útján és a magyarok visszaözönlése Fiume felől, emellett pedig egy belső „megtisztulás”. Móricz Zsigmond álma a föld fia és a művelt osztályok kultúrája közötti kapcsolat megteremtése. Rákosi Jenő egy új Messiást vár, egy karizmatikus vezetőt. Szabó Dezső azt mondja, hogy a válasza benne van a regényében,²⁷ de nem ad interjút senkinek, elege van abból, hogy a nevét piszkos üzletek cégéréül akarják felhasználni. Tormay Cecil egy olyan karácsonyfát álmódik, amelynek csúcán a Korona van, és díszbe a hatvanhárom vármegye. Mit mondott Kosztolányi? „Kosztolányi Dezső csak röviden nyilatkozott: Ma valóságokról álmodunk. Karácsonyi álmom mindössze ez: Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár, Szabadka.”²⁸ Az ő válasza Tormay Ceciléhez áll közel, hiszen más írókkal ellentétben nem említi a zsidóság vagy a parasztság kérdését, hanem egyszerűen a történelmi Magyarország területének visszaállításában jelöli meg a korabeli problémák megoldását. A városok között azonban nem sorol fel horvátországi várost, ami arra utal, hogy Horvátországot, az akkori közgondolkodásnak megfelelően, nem értette bele a szorosan vett történelmi Magyarország fogalmába, így leválását elfogadhatónak tartotta.

Egy, a sajtóban zajló vita is közrejátszott abban, hogy Kosztolányi 1921 januárja óta már nem publikált az *Új Nemzedék*-ben. Ebben a vitában éppen azt vetették az író szemére, hogy mind a szélsőjobboddallal, mind pedig a bécsi emigrációval igyekszik jó kapcsolatokat fenntartani, ugyanakkor a bécsieket ócsárló cikkek jelennek meg a *Pardon* rovatban, és az *Új Nemzedék* munkatársairól is elítélően nyilatkozik Kosztolányi, ezt pedig köpönyegforgatásként értékelték.²⁹

Az újságírás mellett ő szerkesztette az 1920-ban megjelent, a revíziót szolgáló *Vérző Magyarország* című antológiát is. A kötet a „hivatalos” propaganda részének tekinthető, hiszen előszavát Horthy Miklós kormányzó írta. Kosztolányinak a szerkesztéssel kapcsolatban írt levelei megvilágítják, hogy az író mit várt az antológiától, illetve milyennek képzelte azt el. „Ked-

27 Az *elsodort falu* 1919 nyarán jelent meg.

28 M. V. 1919. 1.

29 Kiss, 1979. 103–112.

ves Uram – írta Oláh Gábornak –, a közeljövőben könyv jelenik meg Magyarországon területi egysége érdekében: az első magyar irredenta könyv. Eszközében szigorúan irodalmi. Céljában harcos. A legelső írók írják. Öntől is kéziratot kérek, verset – nem programközleményt –, csak olyant, melynek bármily összefüggése is van a magyarsággal, a múltjával, vagy a mostani szenvedésével.”³⁰ „Kedves barátom – szól a Hegedüs Gyulának írt levél –, nagyon kérek, a mellékelt kommuniké³¹ légy szíves a mai számba lehetőleg jó és feltűnő betűkkel közzétenni. Ez a könyv jótékony célt szolgál, s tartalmában és külsejében olyan lesz, hogy megérdemli a szeretetet és a támogatást. (...) Légy kedves, és nagyon szép betűkkel hozd. Tüntetniük kell vele.”³² Kosztolányi tehát egy színvonalas, a politikai célt közvetítő, irodalmi eszközökkel szolgáló könyvet kívánt létrehozni. Íróként nem akart kilépni az irodalom területéről, hanem személyes kapcsolatait felhasználva pályatársait vonta be a könyv megírásába. A szerkesztés munkáját nem csupán egy elvégzendő feladatként fogta fel, hanem a könyv ügyét mint jó ügyet, szívében viselte.

Az antológiát több oldalról is támadások érték. Egyrészt azzal kapcsolatban, hogy a báró Lukachich Géza altábornagy vezette Nyugdíjas Katonatisztek Szövetsége, pontosabban a tisztek özvegyei és árvái részesültek a kiadásból befolyt összegből. A szövetség azonban a *Budapesti Hírlap*ban közzétett nyilatkozatában kijelentette, hogy a mű kiadásában nem vesz részt, csak a terjesztésben segídeknek az önként jelentkező katonatisztek.³³ Más oldalról, a baloldali emigráció is támadta a könyvet, Kosztolányit a „a legmegvásárolhatóbb hitványok egyikének” nevezve.³⁴

Maga Kosztolányi az *Égi jogász* című elbeszélést írta az antológiába.³⁵ Ennek főszereplője Kaszás-Kis János napszámos. Kaszás-Kis János megjárta a háborút, meg is sebesült, azután visszatérve falujába talicskázott tovább, mint korábban. Életében a fordulópontot az jelenti, amikor a faluba bevonuló román katonák egyike pofonvágja minden ok nélkül. Szégyenében sokáig nem is mutatkozik a falubeliek előtt, igazságtalannak érzi a katona cselekedetét, hiszen arra nem adott okot: „Mer nem vót igazsága – magyarázta az asszonynak, ha ő román, én magyar, azér nem szabad megütnie.”³⁶ Később

30 KOSZTOLÁNYI, 1996. 437. 733. levél, Oláh Gábornak, Bp., 1920. május

31 A kommuniké a *Budapesti Hírlap* 1920. június 3-iki számában jelent meg.

32 KOSZTOLÁNYI, 1996. 438. 735. levél, Hegedüs Gyulának, Bp., 1920. június 2.

33 KOSZTOLÁNYI, 1996. 952.

34 KISS, 1979. 102. Az író érzékenyen érinthette a támadás, hiszen a szóban forgó újságcikk fennmaradt hagyatékában.

35 KOSZTOLÁNYI, 1999. 222–234.

36 Uo. 226.

elkezdett rímeket faragni, és bár a parasztok megmosolyogták, a kocsmában szívesen elhallgatták. A következő nagy fordulat akkor következett be, amikor egy éjszaka látomást látott, és egy hang kinevezte égi jogásznak, aki a magyarok dolgát eligazítja. Ezután elkezdett újságot olvasni, kiöltözött, és gondolatait vagy versbe szedte vagy lerajzolta. Egyik reggel aztán búcsúzkodás nélkül összeszedte holmiját, felült a vonatra, és elutazott Budapestre. Ott árulta írásait, rajzait, de nem értették meg, nem fogadták be. Padokon aludt, ruhája elrongyolódott, egy kocsmában meg is verték. „Körötte pedig folyt az élet. (...) csaltak liszttel, zsírral és cukorral, selyemmel, gyémánttal és szesszel, szerelemmel, művészettel és politikai jelszavakkal, kabáttal és gubával, magyarsággal és nemzetköziséggel egyaránt. János minderről semmit sem tudott. (...) ő volt ebben a hűtlen országban a hűség, ő volt ebben a rothadt városban a megalázott szenvedés, a pokolba hullajtott ártatlanság, a jogászfajta szent prókátor, a leggyilkosabb világtörténelmi pör égi fiskálisa, a vértanú, kürtös és apostol, a dalolni és szólni nem tudó igric, (...) a századokig parlagon hagyott parasztság magáraocsúdása, az eltékozolt napkeleti gazdagság, egy évezredre nyúló sajtó visszaemlékezés, Komárom, Kassa, Pozsony, Eperjes, Losonc, Szabadka, Temesvár, Arad, Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely keserve, egy nép ki nem szakadható halálordítása. Ő volt a magyar költő.”³⁷ Ebben az elbeszélésben is a meg nem értettség, a magárahagyatottság érzése jut kifejezésre. Igazságtalanság történt, azonban az élet ugyanúgy folyt tovább, mint azelőtt. A trianoni rendezést nemcsak igazságtalannak, de váratlannak, értelmetlennek és megalázónak is állítja, ugyanakkor a magyarság számára égi jelnek véli. Jelnek, amely fel kellett hogy ébressze, és amely olyan embereket is megszólalásra készítetett, akiknek nem ez volt korábban a hivatásuk. Ez utalás lehet Kosztolányi saját helyzetére is, aki íróként politikai kérdésekben foglal állást. A főhős alakjában a magyarságot a parasztsággal azonosítja, a parasztságra, mint a magyarság megújulásának lehetőségére mutat rá. Ugyanakkor kettős kitaláltságban él ez a hős, hiszen Budapest egyrészt Európa metaforája lehet, másrészt szó szerint is értelmezhető, és ebben az esetben az író a fővárosnak a vidéktől való idegenségére is utal. Mindkét esetben a politika világa zavarosként, mocsokként jelenik meg, amelyben más nyelven beszélnek, amelyben minden értékét veszítette. Olyan világ ez, ahol a főhős idegen, kitaláltság, de éppen a romlott világtól való idegensége miatt hivatott arra, hogy szót emeljen a magyarság érdekében.

A magyarság ártatlan áldozatként való megjelenése és az, hogy a területelcsatolás olyan döntés következménye, amelybe Magyarországnak

37 KOSZTOLÁNYI, 1999. 234.

nem volt beleszólása, már az 1919-es versekben is előkerülő motívumok, így azok nem csak népies hangvételük miatt rokoníthatók ezzel az elbeszéléssel, ahogyan azt Pomogáts Béla kimutatta,³⁸ hanem ezek miatt a motívumok miatt is.

Az író 1921 októberétől haláláig a *Pesti Hírlap* munkatársa volt. Ez új korszakot jelentett életében és publicisztikájában is. Már korábban említettem, hogy ez a lap hangsúlyozottan képviselte a terület-revizíót.³⁹ A munkatársak közül Harsányi Zsolt és Herczeg Ferenc emelhetők ki ebből a szempontból. Ők, különösen pedig Herczeg Ferenc rendszeresen jelentettek meg nyíltan a revízióról szóló cikkeket, propaganda-felhívásokat, nyilatkozatokat, beszédeket. Herczeg Ferenc a revíziós propagandából tevékenyen kivette a részét, gyűléseken beszédeket mondott. Kosztolányi ezzel szemben nem állt nyíltan a propaganda szolgálatába, cikkei árnyaltabb, közvetett formában foglalkoznak Trianon kérdéskörével.⁴⁰

Kosztolányi a *Kis naplóm* című rovat rövid cikkeiben 1921-ben rendszeresen foglalkozott a revízió kérdésével, figyelemmel kísérte a napi politikai eseményeket. „A magyar kormány kiküldöttjei elutaztak a velencei konferenciára. Most a »halott várostól« várjuk az életet. Egy magyar végigsétál a Canale Grande mellett, a »Rabszolgák partján«, megáll a »Sóhajok hídján«, és Sopron felé sóhaj.”⁴¹ A velencei konferencia 1921. október 11. és 13. között volt. Ezen az osztrák és a magyar kormány képviselői olasz közvetítéssel igyekeztek megoldani a Burgenland hovatartozásával kapcsolatos kérdéseket. A konferencián egyeztek meg abban, hogy Sopron és környéke hovatartozását népszavazás fogja eldönteni. A magyar közvélemény várakozásával megegyezően tehát a Bethlen-kormány sikert ért el a tárgyalásokon.⁴²

Még árnyaltabban van jelen a revízió témája a következő cikkben: „Minden allegória valóra válik. Arról írtunk, hogy az antant lenyírta szárnyunkat. Most aztán a jóvátételi bizottság elrontotta repülőgépeink légcsavaráit, hogy csakugyan ne tudjunk szállani. Láttam egy fényképet. A francia szerelő ott áll a fehér gépmadár mellett, mely egy szegény, megtépzott turulnak látszik, de nem néz ránk, szegyenli magát, zavartan lesüti a szemét. Kiskorában bizonyára arra oktatta édes-

38 POMOGÁTS, 1995. 57–61.

39 KISS, 1979. 306–307.

40 Segítségemre voltak a Pesti Hírlap 1928–1935 közötti évfolyamairól készített gyűjtőfüzetek. Ezek a Petőfi Irodalmi Múzeumban 1989 körül végzett kutatómunka eredményei, amely arra irányult, hogy a két világháború közötti napilapokból ki-gyűjtsék a klasszikusnak számító írók cikkeit.

41 KOSZTOLÁNYI, 1943b. 9–10. 1921. október 11.

42 JUHÁSZ, 1988. 82–83.

anyja, hogy bűn kiemelni a fészekből s megnyomorítani a repülni vágyó madárfiókákat... Ez juthatott eszébe.”⁴³ A trianoni békeszerződés ötödik része tartalmazta azt a rendelkezést, amely szerint nem lehet Magyarország haderejének katonai vagy hadihajózási repülőszolgálat. ⁴⁴ Kosztolányi utal az ország kiszolgáltatottságára, kihasználja azt a lehetőséget, amely a turulmadár, mint a magyarság, Magyarország jelképe és a repülőgép, a gépmadár közötti összefüggésben rejlik. A különböző jelentésrétegek egymásra vetítése már túlmutat a publicisztika keretein és azt mutatja, hogy Kosztolányi ezt a feladatot is íróként oldotta meg.

A következő cikkből egyértelműen az integrális revízió igénye hallható ki: „– Önök magyar írók – mondja egy külföldi – most is úgy dolgozhatnak, mint azelőtt. – Igen – válaszolom –, de szavunk süketen cseng ebben a lapos országban s elhal a homokbuckán. Ahhoz, hogy a mi igénk visszhangra keljen, szükség van a Kárpátok és a Hargita bércfalára. Így nincs az országnak akusztikája.”⁴⁵ A történelmi Magyarország, mint természetes, gazdasági-földrajzi egység jelenik itt meg. Arra is utal Kosztolányi, hogy az írók munkáját is befolyásolja, hogy egy kis országban vagy egy középhatalom területén dolgoznak-e, hiszen egy kis országra külföldön kevésbé figyelnek.

Az ilyen rövid cikkek mellett Kosztolányi miniatűr elbeszéléseknek beilőket is írt. Az 1923-ban megjelent *Tót* című arról szól, hogy elmentek a drótostótok. Fiatal magyar legények megpróbálták helyettük a szakmát folytatni, de nekik nem ment. Azután hosszú idő múltán visszatért a drótostót. „– Visszajött? – kérdezte a szakácsné. A drótostót nem figyelt rá. Tálát adtak neki, mely már évekkel ezelőtt széttörtött, 1918-ban. Négy külön darabra. Valaha egy volt. Szép edény volt. Kár volt érte. Egy nagy család evett belőle. A szakácsné még egyszer megszólította: – Hazajött? A kérdezett fölplislantott rá. Mozgatta fejét előre, oldalt. Azt mondta: – Aha, ehe – ami igent is jelenthet, nemet is.” Megkérdezték a háziak, hogy talán náluk nincs munka? A tót azt válaszolta, hogy van, de kipróbálja, hol jobb. Azután azt kérdezték, mikor megy vissza. Tréfálkoztak vele, hogy nem engedik haza. „Nevettek mindnyájan, de a tót nem nevetett. Nem is beszélt. Egyszerre, mint a cirkuszi csepűrágó, az ördögös bűvész, fölmutatja a tálát, magasra. Ismét kerek, egészen kerek, a négy darabra töredezett tál, mint akkor, mikor a család evett belőle. Alig észrevehető, vékony érc-háló szorítja össze. Erősebb, mint régen. Mindenki csodálkozik. Kézről-kézre adják. Mint ha össze se tört volna soha.”⁴⁶ A tál, amelyből népek családja evett, a történel-

43 KOSZTOLÁNYI, 1943b. 10.

44 JUHÁSZ, 1988. 67.

45 Uo., 10–11. 1921. október 19.

46 KOSZTOLÁNYI, 1943c. 24–25. 1923. január 21.

mi Magyarország allegóriájaként értelmezhető, sőt a négy letört darab egyértelműen utal az utódállamokra. Az író azt a gondolatot fogalmazza meg, hogy a szlovák nemzetiségben is van igény a korábbi helyzet visszaállítására, azaz megbánták az elszakadást, és vissza is állítható ez a korábbi helyzet. Egy önkéntes társuláson alapuló közös államkeret pedig még szilárdabb lehet, mint korábban volt.

Kosztolányi nyugat-európai utazásairól útinaplót írt, interjúkat készített a *Pesti Hírlap* olvasóinak. Ezek közül az interjúk közül kettővel foglalkozom, amelyet XI. Pius pápával készített, és amelyet lord Rothermere-rel.

Amikor a pápánál járt magánkihallgatáson, Magyarország képviselőjeként lépett fel: „*A szenvedő és megcsönkített országból jöttem ide, Szentatyám, hogy elvigyem a magyaroknak vigasztaló szavait.*” XI. Pius természetesen semmilyen konkrét biztatást nem adott, nem is adhatott: „*Magyarországot mi ismerjük és mindenkoron különös rokonszenvet, szeretetet éreztünk irányában, és azt kívánjuk, azért imádkozunk, hogy szenvedése kisebbedjék és boldogan haladhasson jobb jövődjé felé.*”⁴⁷ Kosztolányi akkor is a trianoni rendezés negatív következményeit hozta szóba, amikor a pápa az ő nemzetisége felől érdeklődött.

1931-ben Londonban járt, és itt alkalma nyílt interjút készíteni Lord Rothermere-rel. A lord saját lapjában, a *Daily Mail*-ben 1927-ben megjelent *Magyarország helye a nap alatt* című cikkében kiállt a trianoni békeszerződés revíziója mellett. „*Látogatásomnak voltaképp semmi célja nincs. Csak az áhítat látogatása lenne ez*” – írja Kosztolányi. „*Csak látni szeretném, megszorítani a kezét. Tudom, hogy ez a kívánságom se szerény. A lord ennek a lázas városnak egyik legelfoglaltabb embere.*”⁴⁸ Rothermere találkozásukkor udvariasan, mégis közvetlenül bánt vele, és úgy érdeklődött a magyarországi helyzetről, mint egy barát vagy egy rokon, hiszen cikkének megjelenése óta állandóan kapcsolatban volt az országgal, jelentéseket, emlékalbumokat, díszpolgári okleveleket, könyveket és egyéb, „magyaros” ajándékokat, például szűrőket kapott onnan. Franciaországról, Európa gazdasági válságáról beszélgettek, és így terelődött Magyarországra is a szó. A lord a gazdasági pangás elleni egyik eszközként említette a trianoni békeszerződés revízióját. „*Magyarországról beszélek. Ez az első találkozás úgy hat rám – mondom – mint viszonzatlátás. Arcképeit otthon mindenütt láttam, palotákban, hivatalok szobáiban, kirakatokban, de láttam istenhátamögötti falucskákban is, földművesek hajléká-*

47 KOSZTOLÁNYI, 1979. 61.

48 KOSZTOLÁNYI, 1943a. 196–197.

ban. Népünk sohase felejtí el, hogy a megpróbáltatás legnehezebb óráiban melléje állt Lord Rothermere. Minden szava különös súllyal esik latba, becses számára.”⁴⁹ Kosztolányi megkérdezte, mit üzen Rothermere a magyaroknak. A lord azt mondta, ki kell tartani, és nem szabad elfeledkezni arról, hogy bár Trianon igazságtalan volt, Magyarország mégis rajta keresztül nyerte vissza függetlenségét. Mivel maga Európa is beteg, akárcsak az igazságtalan rendezés, bármikor megtörténhet a változás, ezért a magyaroknak résen kell lenniük, hogy időben követeljék a revíziót. A németországi politikai helyzet a revízió ügyét fogja előmozdítani.

Kosztolányi határozott embernek mutatja be a lordot, aki következetes, ugyanakkor a döntő pillanatokban ösztönére hallgat, politikája tele van emberi motívumokkal. Azután a magyar irodalomra terelődött a szó, és Rothermere jelentős összegű díjat ajánlott fel az irodalmi életet fellelítésére.⁵⁰

Kosztolányi a találkozásról lelkes hangú levélben számolt be feleségének.⁵¹ Maga az interjú is hasonló hangvételi, tükrözi azt a tisztelettel vegyes lelkesedést, amely a magyar nép részéről a lord felé irányult, amiért kiállt a revízió ügye mellett. A Rothermere-rel való viszony azonban ambivalens volt, hiszen ő nem a hivatalos propagandában megfogalmazódó „mindent vissza” jelszavát vállalta fel, hanem a határ menti, magyar többségű területek visszacsatolása mellett emelt szót.

Az 1920-as évek végétől Kosztolányi cikkeiben a revízió mellett és helyett egyre hangsúlyosabban jelenik meg a népek közötti kibékülés szükségessége. 1928-ban született *Nemzetesdi* című cikkében egy olasz kisfiúról ír, aki még a mütőben, kábulatában is a németekkel hadakozik. Keserűen állapítja meg: „A világ óriás műtermében beteg gyermekek fekszenek egymás mellett, olaszok, németek, magyarok, franciák, angolok s ezek a kis ártatlanok összevissza kiabálnak: »Jönnek a németek, jönnek az olaszok, jönnek a franciák, jönnek a magyarok, jönnek az angolok.« (...) Ők már egy népben testesítik meg a borzalmat. Mi csak tréfából játszottunk nemzetesdit, üres óráinkban. Ők álmukban is ezt a játékot folytatják akkor is, mikor tulajdon vérük csorog. A háború tovább tart

49 Uo. 201.

50 Lásd előző jgyz.

51 „Rothermere egy órát fesztelen, és nagyon meglepő kihallgatáson fogadott a lakásán. (...) Az első percben, amikor irodalmunk szomorú helyzetéről beszéltem, felugrott, rácsapott az asztalra, s 500 angol fontot adott a legjobb munka jutalmazására, mely 1931-ben jelent meg, de azután megváltoztatta elhatározását, és 1000 angol fontot ajánlott fel. Könnyek tohultak szemembe.” (KOSZTOLÁNYI, 1996. 634. 1122. levél – a levelet Kosztolányiné férjéről írott életrajzi regényéből vette át a gyűjtemény, ezért lehetnek benne hatásfokozó elemek).

idegrendszerükben. Mondd, nem kellene-e nektek, írónak (...) összefogni, tankönyveket írni, (...) hogy gyermekeink megszeressék általuk az embereket és az életet s meggyűlöljék a sötétséget és a halált, hogy eloszlassuk lelkükből a félelmet és a ránületet, mely okozója minden gonosznak, hogy kezeiket egymásba rakjuk, és kibékítsük őket...?”⁵² Kosztolányi rámutat a népek közötti gyűlölködés és előítéletek értelmetlenségére, mintegy gyerekes marakodásnak érzi az ellenségeskedést. Utal rá, hogy a másik megismerése lehet az első lépés a kibékülés felé.

Ugyanezt a gondolatot olvashatjuk évekkel később, 1933-ban a *Népek, gyermekek* című cikkben. Az országhatárnál a vonatba lépő új kalauzok tüntetően kezdik beszélni annak az országnak a nyelvét, amelynek területére a vonat érkezett, bár kiválóan tudják azt a nyelvet is, amelynek politikai határát a szerelvény átlépte. „De ha valamelyik utas nem érti az ő nyelvüket, annál inkább ragaszkodnak hozzá. Élvezik fölényüket és az utasok zavarát.” Az író ilyen esetekben tüntetően a kalauzok anyanyelvén kezd el beszélni. Kiejtéséből észreveszik, hogy idegen, és szinte erőszakosan az író anyanyelvén kezdenek el beszélni a kalauzok is. „A népek olyanok, mint a gyermekek. Egy kis előzékenységgel árán madarat lehet velük fogatni. Nem volna érdemes megkísérelni ezt a rendszert a politikában is? A vonaton a kalauzoknál mindenestre bevált.”⁵³ Az író egy mindennapos esetből vonja le a következtetést, amely azonban így is fontos politikai gondolat: sokszor aprónak tűnő gesztusok eleendőek ahhoz, hogy elősegítsék népek közeledését. Mindkét előbbi cikkében a népeket gyermekekhez hasonlítja, az utóbbi cikkben pedig a megbékélés gondolatát a nyelv oldaláról közelíti meg.

Arra kérdésre, hogy a népek közötti megbékélés gondolata miért kerül előtérbe Kosztolányi publicisztikájában, választ adhat az, hogy ez már az első világháború előtt sem volt idegen tőle. Az író az 1910-es évek közepén a nacionalizmust egy letűnt kor anakronizmusának tekintette.⁵⁴ Két, 1916-os cikkében a következőket írja: „A vajda – írja Eötvös Károly halálakor – egy kort zárt le. Írjuk róla ezt: tengernek álmodta a Balatont, és tengernek álmodta a magyarságot is.” A másik cikkben: „Vajon olyan közönyös volt-e nekünk a fajiság előítélete, régen-régen, mondjuk még a háború előtt is. Csak a jobbak védekeztek ellene. Ha láttál egy társaságot, már az első percben osztályoztad fajok szerint, és nemcsak a zsidóval való vitában volt az utolsó szó, hogy ő zsidó, de minden egyes népfaj neve egyúttal csúfnév is volt. (...) A faj álmát alusszuk szokatlanul nehéz mellel, mint akit lidérc ült meg, és rémeket lát. Talán-talán éppen ez

52 KOSZTOLÁNYI, 1943c. 133–134.

53 KOSZTOLÁNYI, 1943b. 182.

54 KISS, 1979. 70.

jelentí, hogy már közel van az ocsúdás.”⁵⁵ Kosztolányi tehát ekkoriban lehetőséget látott a nacionalista előítéletek meghaladására.

A szomszéd népekhez való viszonyával kapcsolatban kimutatható az írónak a szlávok iránti vonzódása. Veljko Petrovi szerb költőnek 1909-ben írt levelében erről így nyilatkozik: „*Én magamat régen-régen, mióta csak öntudatosan nézem az életemet és érzéseimet, szlávnak érzem. A családom régi nemesi család, de hiába büszkélkedik ősi kúriánk felett a magyar címer, tudom, hogy az apám családjában sok szláv vérkeveredés történt. (...) Ha elolvassa írásaimat, amelyeket a mai postával küldtem el, észreveszi, hogy egy magyar hangom sincs. Ez a szépség és ez az átok: szláv. A szláv kísértetlátó és álmodó. Gyermekkoromtól fogva vonzódtam is hozzájuk. Rokonaimat nem a franciák és angolok között kerestem, de igenis az oroszok, lengyelek s később a csehek között, és rájöttem arra, hogy ezeké a jövő.*”⁵⁶ Nyilván lehetett benne célzatosság is, hogy a szerb költő bizalmát meg akarta nyerni Kosztolányi a részben bunyevác Szabadkán, mert érezte, hogy a nemzetiségi kérdések kiéleződése hátrányos lehet a magyarság jövője szempontjából.⁵⁷ Ezt igazolja egy ugyancsak Petrovinak írott másik levél: „*Én sajnós még mindig nem értek az önök nyelvén, de napról napra nagyobb a vágyam, hogy megtanuljak egy szláv nyelvet, mert az igazi kultúrát és az igazi irodalmat a szlávoknál sejttem. (...) Mi a nemzetiségekkel barátkozunk, szeretjük és sokra tartjuk őket.*”⁵⁸ A történelmi Magyarország elbukása után Kosztolányi már nem tett hasonló kijelentéseket. A francia írónak vagy fordítóknak a húszas években többször is a magyar és a francia kultúra közötti mély szellemi kapcsolatokról értekezett. Valószínűleg a háború megingatta Kosztolányi bizalmát a nemzetiségekkel való megbékélés lehetőségében. Nem meglepő, hogy számos kortársához hasonlóan nála is fordulat következett be a magyarság felfogásában Trianon után.⁵⁹

Trianon azért is jelentett fordulatot, mert bekövetkezte felkészületlenül érte a magyar társadalmat, így Kosztolányit is. Érdekes adalék ehhez Kosztolányinak egy ismeretlenhez írt 1931-es levele. Ebben a következőket írja: „*Igen tisztelt uram, arra a párbeszédre, mely Isac Emil,⁶⁰ Ady és köztem*

55 Idézi: KISS, 1979. 70.

56 KOSZTOLÁNYI, 1996. 186. 231. levél

57 SZEGEDY-MASZÁK, 1998. 351.

58 KOSZTOLÁNYI, 1996. 201. 255. levél

59 SZEGEDY-MASZÁK, 1998. 351.

60 Isac, Emil (Kolozsvár, 1886 – uo. 1954) román költő, publicista és műfordító volt. Egyetemi tanulmányai után hosszú időt töltött Budapesten, ahol ahol baráti kapcsolatba került a *Nyugat* íróival, elsősorban Adyval, Babitscsal és Kosztolányival. Az első világháború után a Párizs környéki béketárgyalásokon a román sajtóiroda főnöke volt, majd Erdély művészeti és színházi főfelügyelője lett, és lapot is szerkesztett.

folyt volna le, nem emlékszem. De tudom, hogy mi gyakran beszélgettünk Erdély sorsáról, mégpedig komolyan, tragikus előérzettel, nem úgy, mint akkor legtöbben. Huszonöt-huszonhat éves lehettem, mikor egy éjszaka, az Andrássy úton sétálva, Isac Emil a román megszállás lehetőségét emlegette előttem – már akkor –, s hangsúlyozta, hogy ők mindenkor tiszteletben fogják tartani, ispotálni fogják nyelvünket, műveltségünket. »Én például – mondta – önt neveztelem majd ki a kolozsvári magyar színház igazgatójának.« Elmosolyodtam, mert fiatalos túlzásnak véltem mind ezt az ígéretet, mind ezt a lehetőséget, melyet földézet, sőt kételkedtem, hogy ő maga is hinne benne, de – emlékszem – utána megdöbbentem.»⁶¹ Teljesen valószínűtlennek tűnt Kosztolányi számára a történelmi Magyarország széthullása, az országban élő nemzetiségek csatlakozása a környező államokban élő anyanemzeteikhez.

A magyarság felfogásában Trianon után bekövetkezett fordulat azonban nem távolította el véglegesen a megbékélés eszméjétől, csak a személyes sorsát is érintő események feldolgozásához időre volt szüksége.

Egy 1921-es cikkében arról ír, hogy egy külföldi lapban arról olvasott, miszerint a cseh költő, Hodek Adolf összes művei megjelentek 56 kötetben. „A költőt az »Otavai fülemüle«-nek nevezik. (...) A lap közli egy versét, az 56 kötetből ezt a pár jellemző sort: »Úristen, küldj a magyarokra riadalmat, borzalmat, és irtsd ki utolsó szálíig a magyar fajtát.« Soha életemben nem hallottam még ilyen rekedt fülemüle-trillát, ilyen borzalmas csalogány-károgaást. Nálunk a magyar erdőkben a hollók is barátságosabban csicseregnek a csehekről.»⁶² Az ebben az időben súlyosbodó nemzetiségi gyűlölködés megdöbbentette Kosztolányit, és ez is a megbékélés szükségességének felismerésére készítette. Ezért az eszméért nem csak szót emelt, de tett is az író. A Magyar PEN Klub⁶³ elnökeként harcolt azért, hogy a magyar könyveket beengedjék Csehszlovákiába, és a román írók részt vegyenek a PEN 1932-es budapesti összejövetelén.⁶⁴

A nemzetek kibékülésének szükségessége mellett egy másik eszme is az 1920-as évek közepén jelenik meg írásaiban. Ez a nyelvi magyarság eszménye, amely legjelentősebb műveinek megszületésétől is elválasztha-

tett. Kitűnően írt magyarul is, több verse és cikke jelent meg erdélyi magyar lapokban és magyarországi folyóiratokban, így például a *Nyugatban* vagy a *Huszádik Században*. (KIRÁLY, 1977. 390.)

61 KOSZTOLÁNYI, 1996, 637. 1129. levél. Ismeretlennek, 1931. december 18.

62 KOSZTOLÁNYI, 1943b. 13. 1921. november 4.

63 A PEN Club 1922-ben alapított nemzetközi írói szervezet, neve angolul „tollat” jelent és a „Poets, Essayists, Novelists” szavak rövidítéséből alkották.

64 SZEGEDY-MASZÁK, 1998. 352.

atlan. Kizárólag nyelvi közösségként fogadta el a nemzet létét, ehhez viszont következetesen ragaszkodott.⁶⁵ Kései naplójában írta: „*Én jó magyar vagyok. Magyarul mondom ezt: fáj, hogy meghalok. Egy magyar kereskedő közelebb van hozzám, mint egy francia lángész.*”⁶⁶ A nyelvi magyarság eszményének kizárólagossága itt a faji gondolattal szemben értendő, amely akkoriban egyre inkább elterjedt.

Ez az eszme is régóta érlelődött az íróban. A nyelv Kosztolányi munkájának nyersanyaga volt, hivatása folytán állandóan foglalkozott vele, de ezen túlmenően is jelentős tevékenységet fejtett ki a magyar nyelv tisztaságáért.⁶⁷ Már korábban említettem, hogy Szabadka szerb kézre kerülésekor, Csáth Géza halálára írt versében is azt emeli ki, hogy a szülőföldön idegen nyelven kell beszélni: „*ha hosszan bolygasz a cirillbetűs Szabadkán, s nem értenek.*”⁶⁸ Úgy érzi, otthontalanná, gyökértelessé válik az által, hogy szülővárosa már nem magyar. Később az otthonról érkező levelekből értesülhetett arról, hogy édesapját, Kosztolányi Árpádot, a szabadkai gimnázium utolsó magyar igazgatóját arra kötelezték, hogy tegyen szerb nyelven vizsgát jugoszláv irodalomból, a szerbek, horvátok és szlovének történelméből, Jugoszlávia földrajzából és a középiskolai adminisztrációból, ha állását meg akarja tartani.⁶⁹ Amikor 1930-ban otthon járt, maradandó emléket hagyott benne szülővárosának megváltozása. Egy olyan osztályteremben járt, amelyben öccsének kislánya is a padban ült. „*1930. I. 13. Látogatásom Szabadkán. Azonnal a ludasi elemi iskolába hajtatok. Tanyai gyerekek ülnek a padokban, csupa magyarok. Fölkelnek, dalolva köszöntenek. »Fajen Itus. Ljubim ruke.« Várady, a tanyai tanító, hihetetlen piszkos, kopott ruhában a dobogón. Ő is színmagyar, de reszket az életéért. (Most bocsátottak el 120 magyar tanítót.) Csak szerbet tanít, a többi tárgyat elhanyagolja. Alig dadog szerbül, de folyton a szerbet nyaggatja. Vizsgálják a tanfelügyelő előtt, a gyerekek által. Évike is ott ül az órán. Néhány név, a növendékek: Alexander Szalma!*”⁷⁰ Ez az élmény igazolta azt a gondolatot, hogy a magyarság az adott körülmények között mint nyelvi közösség létezhet tovább. Az új délszláv állam is felismerte, hogy az anyanyelvtől való megfosztás egyet jelent a nemzetiségtől való megfosztással, az asszimiláció kikényszerítésével. A nemzetek közötti megbékélés gondo-

65 SZEGEDY-MASZÁK, 1998. 352.

66 KOSZTOLÁNYI, 1996. 821. 23. bejegyzés

67 Lásd KOSZTOLÁNYI, 1940a.

68 KOSZTOLÁNYI, 1997. 287.

69 KISS, 1979. 182–183.

70 KOSZTOLÁNYI, 1996. 837–838. Ludasi látogatás – Emlék, 1933–34-es napló, 53. bejegyzés

latával párhuzamosan fejti ki a nyelvi magyarság eszméjét, sőt az előbbi gondolatot is nyelvi oldalról közelíti meg, ahogyan azt a *Népek, gyermekek* című írásában olvashattuk, ahol a más nyelvének tiszteletben tartása vált ki előzékenységet a kalauzból.

Amikor 1933-ban Kosztolányi a Szepességben jár, elcsodálkozik azon, hogy a nemzetiségek mennyire összekeveredve élnek a Kárpát-medencében, ugyanaz a helyzet a Szepességben, mint például Sopron megyében. „*Minap Sopron megyét jártam gépkocsin. Egymásután röppentek elénk a falvak, hol magyarok, hol németek. Egyszerre egy horvát falucskában voltunk. Vajon honnan kerültek ide, nyugatra, a horvátok, kicsoda pottyantotta le őket az égből, pusztán hogy kedvét és szeszélyét töltse s a néprajzi térkép még cífrább, még érthetlenebb legyen? Azt, aki ismeri az egységes nyelvterületeket – a németet, a franciát, az olaszt, a spanyolt, az angolt -, a szédület környékezi. Itt is (ti. a Szepességben – Cs. B.) kibogozhatatlan együttesben, összevisszaságban élnek a népek és a nyelvek. (...) Mi lehet az értelme a népek és nyelvek rejtélyes álarcos menetének? Ezen tűnődöm, amikor egy régi toronyhoz érkezem. Azt hiszem, hogy a Babel tornya...*”⁷¹ Megnézi Nemeskosztolányban az ősi családi kúriát, eltűnődik a dicső múlton, azonban nem jut eszébe, hogy mindez akkor Csehszlovákia területén található. Nem veti fel a revízió kérdését, nem vonja le azonban a tanulságot abból sem, hogy a népek és nyelvek összekeveredve élnek a Kárpát-medencében. Nem vált át konkrét politikai beszédre. Az olvasóra bízta annak felismerését, hogy egy nyelvi és etnikailag ennyire kevert területen létérdeke az embereknek egymás megértése.

A nyelvi magyarság megfogalmazása *Az író a háborúban* című, 1934-es cikkében a legvilágosabb, amely a *Nyugatban* jelent meg. Arról ír, hogy ha távoli országok keverednek háborús konfliktusba, mindenáron egyezzenek meg egymással és kerüljék el a vérontást, akár jogaik csorbulása árán is. „*Mit cselekedjem azonban, ha az erőgyűrű a testemhez ér és testvéreimet fűrészelik ketté, török kerékbe? Ebben az esetben nem tudnék ilyen okos és fölényes tanácsot adni. Én a szó és a szellem jogán minden porcikámmal és lehetetemmel egy közösséghez tartozom, melynek tagjai itt és ott, mindenütt a világon mintegy összeesküvészerűen magyarul beszélnek, én ösztönösen és öntudatlanul is akarom ezt a szellemi és lelki egyházat, én föltétel nélkül helyeslem ezt a titokzatos egységet, melynek folytatója vagyok és messze századokból érkező célfutója, kezemben koszorúval és fáklyával s minden bölcsességen túl az az óhajom, hogy az ocsmány és kegyetlen életharcban ez a közösség, ez az egyház, ez az egység mennél erősebb, hatalmasabb és diadalmasabb legyen.*”⁷² A nyelvi nemzet eszméje tehát Kosztolányinál nem

71 KOSZTOLÁNYI, 1947. 193–194. 1933. október 8. Útinapló: Babel.

72 KOSZTOLÁNYI, 1942. 222.

jelenti azt, hogy lemondott volna a magyarság érdekérvényesítéséről, ha kell, más nemzetekkel szemben is, így a határok megváltoztatásáról. A revízió kérdése, a területi együvé tartozás helyett azonban a harmincas évek elejére már egyértelműen a nyelvi közösséget helyezi előtérbe.

III.

Kosztolányi 1936-ban meghalt. Így nem tudjuk, miként fogadta volna a revíziós célok 1938 és 1941 közötti részleges megvalósulását. Az viszont kiderül írásaiból, hogy mélyen érintette, szinte fizikailag is megviselte szülővárosának szerb kézre kerülése 1918-ban, és mint író, lehetséges eszközeivel szót emelt a történelmi Magyarország feldarabolása ellen, majd a trianoni békeszerződés revíziója mellett. 1920-ban az ő szerkesztésében jelent meg a *Vérző Magyarország* című antológia, „az első magyar irredenta könyv”, ahogyan ő maga fogalmazott. A revízió kérdése azonban sosem nyíltan, nyersen, hanem közvetetten jelent meg írásaiban, és nem irányult a nemzetiségek ellen. Halála előtt írt naplójából tudjuk, hogy a nyílt propagandához hogyan viszonyult. Utolsó éveiben már csak a halál gondolata foglalkoztatta, úgy érezte, hogy ehhez hasonlítva minden más probléma jelentéktelen. Úgy gondolta, nem az írók feladata a politikai kérdések megválaszolása. Lenézte azokat az írókat és költőket, akik a propaganda szolgálatába álltak. Ironikusan jegyezte meg: „*Reggel felkelnek és azonnal – minden nap – mint hivatalnokok érzik »a trianoni tragédiát«.*”⁷³

Az 1920-as évek közepére tehát a revízió hangja is elhalkult írásaiban, és a nemzetek közötti megbékélés, valamint a magyarság mint nyelvi egység létezésének és erősítésének hangja erősödött fel írásaiban a területi együvé tartozás követelése helyett.

73 KOSZTOLÁNYI, 1996. 824. 28. bejegyzés

A felhasznált irodalom jegyzéke

Források

KOSZTOLÁNYI

- 1916 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Tinta*. H. n., 1916.
- 1927 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Tintaleves papírgaluskával*. Budapest, Magyar Könyvtár, 1927.
- 1929 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Alakok*. Budapest, [1929].
- 1930 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Zsivajgó természet*. Budapest, Révai, 1930.
- 1933 KOSZTOLÁNYI Dezső: Ember és világ. In: *politicos*. In: *Pesti Hírlap*, 1933. január 29., 6.
- 1934 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Bölcsőtől a koporsóig*. Budapest, Nyugat, 1934.
- 1940a KOSZTOLÁNYI Dezső: *Erős várunk a nyelv*. S. a. r.: ILLYÉS Gyula. H. n., Nyugat, [1940]. (*Kosztolányi Dezső Hátrahagyott Művei I.*)
- 1940b KOSZTOLÁNYI Dezső: *Lenni, vagy nem lenni*. S. a. r.: ILLYÉS Gyula. H. n., Nyugat, [1940]. (*Kosztolányi Dezső Hátrahagyott Művei II.*)
- 1940c KOSZTOLÁNYI Dezső: *Kortársak I*. S. a. r.: ILLYÉS Gyula. H. n., Nyugat, [1940]. (*Kosztolányi Dezső Hátrahagyott Művei III.*)
- 1940d KOSZTOLÁNYI Dezső: *Ember és világ*. S. a. r.: ILLYÉS Gyula. H. n., Nyugat, [1940]. (*Kosztolányi Dezső Hátrahagyott Művei VI.*)
- 1941 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Lángelmék*. S. a. r.: ILLYÉS Gyula. H. n., Nyugat, [1941]. (*Kosztolányi Dezső Hátrahagyott Művei IV.*)
- 1942 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Ábécé*. S. a. r.: ILLYÉS Gyula. H. n., Nyugat, [1942]. (*Kosztolányi Dezső Hátrahagyott Művei V.*)
- 1943a KOSZTOLÁNYI Dezső: *Elsüllyedt Európa*. S. a. r.: ILLYÉS Gyula. H. n., Nyugat, [1943]. (*Kosztolányi Dezső Hátrahagyott Művei VII.*)
- 1943b KOSZTOLÁNYI Dezső: *Ákom-bákom*. S. a. r.: ILLYÉS Gyula. H. n., Nyugat, [1943]. (*Kosztolányi Dezső Hátrahagyott Művei VIII.*)
- 1943c KOSZTOLÁNYI Dezső: *Felebarátaim*. S. a. r.: ILLYÉS Gyula. H. n., Nyugat, [1943]. (*Kosztolányi Dezső Hátrahagyott Művei IX.*)
- 1947 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Napjaim múltása*. S. a. r.: ILLYÉS Gyula. H. n., Nyugat, [1947]. (*Kosztolányi Dezső Hátrahagyott Művei X.*)
- 1948 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Színház*. S. a. r.: ILLÉS Endre. H. n., Nyugat, [1948]. (*Kosztolányi Dezső Hátrahagyott Művei XI.*)
- 1969 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Álom és ólom*. S. a. r.: RÉZ Pál. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1969.
- 1970 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Füst*. S. a. r.: RÉZ Pál. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1970.

KOSZTOLÁNYI

- 1972 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Hattyú*. S. a. r.: RÉZ Pál. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1972.
- 1973 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Én, te, ő*. S. a. r.: RÉZ Pál. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1973.
- 1974 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Sötét bújócška*. S. a. r.: RÉZ Pál. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1974.
- 1977 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Egy ég alatt*. S. a. r.: RÉZ Pál. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1977.
- 1979 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Európai képeskönyv*. S. a. r.: RÉZ Pál. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1979.
- 1987 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Bölcsőtől a koporsóig*. S. a. r.: RÉZ Pál. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1987.
- 1996 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Levelek – Naplók*. S. a. r.: RÉZ Pál, KELEVÉZ Ágnes, KOVÁCS Ida. Budapest, Osiris, 1996.
- 1997 KOSZTOLÁNYI Dezső *összes versei*. S. a. r.: RÉZ Pál. Budapest, Osiris Kiadó, 1997.
- 1999 *Véző Magyarország. Magyar írók Magyarország területéért*. Szerk.: KOSZTOLÁNYI Dezső. Reprint. [Budapest], Arc Kiadó, 1999.

KOSZTOLÁNYINÉ

- 1990 KOSZTOLÁNYI Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. [Budapest], Holnap Kiadó, 1990.

M. V.

- 1919 M. V.: Magyar írók karácsonyi álma. In: *Új Nemzedék*, 1919. december 27., 1–2.

Szakirodalom**JUHÁSZ**

- 1988 JUHÁSZ Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. 3., átdolg. kiad. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988.

KIRÁLY

- 1977 *Világirodalmi lexikon*. 5. köt. Főszerk.: KIRÁLY István. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977.

KISS

- 1979 KISS Ferenc: *Az érett Kosztolányi*. Budapest, MTA Irodalomtörténeti Bizottsága, Akadémiai Kiadó, 1979. (*Irodalomtörténeti Könyvtár* 34.)

POMOGÁTS

1995 POMOGÁTS Béla: Az ifjúság romjain. Kosztolányi Trianonról. In: *Hitel*, 1995. augusztus, 57–61.

ROMSICS

1998 *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Szerk.: ROMSICS Ignác. A szerkesztésben közreműködött: Ifj. BERTÉNYI Iván. Budapest, Osiris, 1998.

RÓNAY

1977 RÓNAY László: *Kosztolányi Dezső*. Budapest, Gondolat, 1977.

SZEGEDY-MASZÁK

1998 SZEGEDY-MASZÁK Mihály: Levél és napló Kosztolányi életművében. In: *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*. Szerk.: KULCSÁR-SZABÓ Ernő, SZEGEDY-MASZÁK Mihály. [Budapest], Anonymus, 1998, 347–357.